

Tron på en god död

Astrid Andersson Wretmark

Det finns gott om skönlitterära exempel på mötet med döden. Här kontrasteras Kristina från Duvemåla mot Ivan Iljičs död - Björn Ulvaeus' text mot Leo Tolstojs berättelse. Båda är till miljöbilder och gestaltning hemmahörande i slutet av förra århundradet. Musikalen Kristina från Duvemåla bygger på Vilhelm Mobergs utvandrarepos från 1950-talet. Vidare ställs Simone de Beauvoirs skildring av moderns död i cancer på ett sjukhus i Paris 1963 mot folkhögskolerektorn Harald Wollstads död i lungcancer fyra år senare. Kontrasterna tycks skarpa men avslutande kommentarer förändrar bilden. Att få dö trogen sig själv och det liv man levtt, oavsett hur döden gestaltar sig, kan vara en god död.

Författaren är teologie doktor och sjukhuspräst i Visby. Hon disputerade 1993 vid Teologiska fakulteten i Uppsala på en avhandling med titeln "Perinatal Death as a Pastoral Problem".

I gott bevar

Det finns en scen i slutet av Kristina från Duvemåla som förunderligt väl tecknar något som man kanske skulle våga kalla den goda döden. "En gång var jag rädd för mörkret men det är jag inte mer," säger Kristina. "Om allt rämnar runt omkring oss finns vår kärlek kvar. Den har inget slut, du och jag, vi mötas åter och du ska alltid minnas vad jag sagt. Jag är i gott bevar." Karl Oskar ger henne ett äpple från hennes eget träd som bär frukt för första gången. Och Kristina minns Duvemåla hage. "Invid grinden ska jag stå och vänta tills du åter är hos mej."

Det är i sin enkelhet genialt. En vacker bild av den avklarade döden, den som emellanåt kan följa en intensiv kamp. Inte är det sär-

skilt ofta vi ser den, och inte är det alltid de existentiella frågorna får så tydliga uttryck. Björn Ulvaeus som skrivit musikalsens text följer här Vilhelm Moberg helt nära. Det är ett stycke handfast tro. Orden har en klang som man kan känna igen från en psalm. "Om än världen rämnar, Herrens nåd står kvar. Trygg är den som lämnar sig i hans förvar." (Sv.ps.206: 3) Musikalen ger oss det nyskapade uttrycket "Jag är i gott bevar."

Det var ingen lättvunnen känsla av försörjning med sitt öde som Kristina från Duvemåla ger uttryck åt. Hon hade bråkat med Gud sedan hon mist ett väntat barn och klagat högljutt när hon då tyckte att livet mist sin mening. När hon är döende väntar hon trots allt barn igen. Hon ber Gud om kraft att kunna trösta mannen som känner skuld för att Kristina som avrått från flera graviditeter nu är på väg att dö. Hon bär inte bara tyngden av att behöva dö, hon tar också på sig ett ansvar

"Om allt rämnar runt omkring oss finns vår kärlek kvar."

för att trösta den som står henne närmast. Ändå är hon "i gott bevar." Hur går sådant till kan man undra.

Ett förfelat liv

Man kan kontrastera Kristinas öde med ett annat som i sin gestaltning hör till samma århundrade. 1886 skrev Leo Tolstoj Ivan Iljitjs död. Det är inte precis den goda döden vi ser i skildringen. Ändå rymmer den till sist ett försonande ljus som överraskar, sedan man tagit del av den döendes förtvivlan inför upprottet från livet. Hur lämnar man ett oroligt och förfelat liv ifrån sig? Hur finner man sig, följer läkares föreskrifter eller protesterar mot dem? Finns möjligen andra metoder att tillgå? Undergörande ikoner kanske?

I djupet av sin själ vet Ivan Iljitj att han håller på att dö, men han kan inte vänja sig vid denna tanke. Han förstår den helt enkelt inte, kan på inga villkor förstå den. Ivan Iljitj vill att man ska tycka synd om honom, han vill inte bli lämnad ensam, och han är förskräckt inför hur hans kropp förändras. Han hatar att hustrun tycks vara så full av liv och att hennes hår glänser. När hustrun och dottern en kväll på hans egen uppmaning beger sig till teatern tycker han att lögnen försvinner med dem men att smärtan och skräcken finns kvar. Han klagar över grymheten hos den Gud som inte finns. Till sist kommer han till en smärtsam insikt. "Tänk om hela mitt liv, hela mitt medvetna liv, i själva verket inte har varit som det bort?"

Man tillkallar en präst. Ivan Iljitj biktar sig och tar emot nattvarden med tårar i ögonen.

"Tänk om hela mitt liv, hela mitt medvetna liv, i själva verket inte har varit som det bort?"

Han kan nästan, men bara nästan, forma en bön till sina närmaste om förlåtelse. Det tycks ha varit nog. När döden är mycket nära försvinner skräcken och allt blir ljus.

Om den döde Ivan Iljitj heter det att hans ansikte var vackrare och mera uttrycksfullt än när han levde. Man kunde se att det hade ett uttryck av att det som bort göras också hade blivit gjort och på rätt sätt. Dessutom fanns i dragen en erinran till de efterlevande. Vad kan författaren ha menat? Man anar en uppmaning att inte fuska bort livet, ett moralens pekfinger till läsaren.

Att avlida stilla

I oktober 1963 dör Simone Beauvoirs mor i cancer. Om detta skrev hon en bok, "Une mort très douce", som på svenska fått titeln "Avled stilla." På försätsbladet har den fått ett motto, några rader av Dylan Thomas. "Do not go gentle into that good night. Old age should burn and rave at close of day; Rage, rage against the dying of the light..." Baksidestextens presentation talar i sin sammanfattning av bokens budskap om "en vitglöd gat upprorisk text, en stolt och förtvivlad protest mot människans dödlighet."

Här möter vi en variant av det öde som var Ivan Iljitjs. En åldrande kvinna bryts ner i döden medan hennes döttrar försöker förtiga hur det verkligen förhåller sig. Modern är sjuttioåttå år. Man opererar henne. Hon har en stor tumör i buken, brusten bukhinna och mycket var. Operationen leder till en förlängning av döendet. Simone de Beauvoir menar att det ändå var rätt att detta skedde. Modern var en prövad kvinna, tränad att undfly besvärande sanningar, härsklysten, men på något sätt främmande för sitt eget jag.

Simone de Beauvoir reser på ett kort besök till Prag. Hon kommenterar. "Jag var inte spe-

“När den stund var inne då sanningen slog ner på henne med hela sin tyngd och hon behövde lätta sitt hjärta genom att tala dömde vi henne till tystnad”

ciellt angelägen om att återse mamma innan hon dog, men jag stod inte ut med tanken att hon inte skulle få återse mig. Varför lägga så stor vikt vid ett enda ögonblick, när minnet ändå inte kommer att finnas kvar? Det kommer inte heller att finnas någon möjlighet till gottgörelse. För min egen del förstod jag, kände jag ända in i märgen att man i en döendes sista stunder kan innesluta det absoluta.” Hon reser tillbaka till Paris.

Modern är nu döende. På någon nivå förstår hon det själv men hon ges ingen möjlighet att bearbeta den insikten. “När den stund var inne då sanningen slog ner på henne med hela sin tyngd och hon behövde lätta sitt hjärta genom att tala dömde vi henne till tystnad; vi tvingade henne att tiga med sin ångest, att hålla tillbaka sina tvivel: hon kände sig - som så ofta under sitt liv - på samma gång skyldig och oförstådd.”

Hon har svåra smärtor. Hon får morfin. Kroppen är uppsvälld av ödem. Urinsyra tränger ut genom huden. Hon får trycksår. Mitt i allt detta säger hon: “I dag har jag inte levat. - Jag förlorar flera dagar.” En ömhet för modern trots allt väcks hos Simone de Beauvoir och smyger sig in i hennes ord och åtbörder. Hon är inte hos modern när döden väl kommer. Systemet däremot är där. Hon är upprörd för att läkarna har sagt att modern skulle slockna som ett ljus, men så var det ju inte. Sjuksköterskan säger: “Men, madame, jag kan försäkra er att hon fick en mycket lugn och stilla död.”

Simone de Beauvoir skriver att hon är för-

vånad över att modern aldrig bad att få besök av en präst. Hon hade missale, krucifix och rosenkrans med sig på sjukhuset, men de fick ligga kvar i den låda där de lagts. Dottern som inte delar moderns religiösa inställning framhåller att religionen var själva grundvalen för och innehållet i moderns liv. Att hon inte bad övertygar Simone de Beauvoir om att bönen för henne var en andaktsövning som krävde uppmärksamhet, eftertanke och ett speciellt själstillstånd.

Modern älskade livet och var därför upprisk mot döden. Hon fann sig inte i att dö. Hennes mor i sin tur hade belåtet sagt att hon skulle äta ett sista litet löskokt ägg och sedan gå för att möta sin man. Simone de Beauvoirs far hade sagt till att man inte skulle kalla på någon präst, för han hade inte någon lust att spela teater. Som efterlevande tänker Simone de Beauvoir så här: “När en människa vi håller av går bort betalar vi med tusen bittra stunder av ånger den orätt vi begår genom att leva vidare.”

“Do not go gentle into that good night...” Kan döden över huvud taget vara god? Nej, tycks Simone de Beauvoir svara och det med eftertryck. Fast jag inte var hos henne just när hon slocknade, säger hon, är det vid hennes huvudgärd jag har sett Döden i de medeltida dödsdanserna, grimaserande och hånfull...

Sjukjournal

Hur kan det då vara när en förhållandevis ung människa dör? 1966 får en fyrtiofemårig man diagnosen lungcancer och läkarna bedömer den som obotlig. Det handlar om Harald Wollstad, rektor vid Västkustens Ungdomsskola i Ljungskile. Han skriver dagbok under sin sjukdomstid. Mot slutet av livet när han inte längre orkar hålla i pennan skriver hans hustru ner det han dikterar. Han dör hösten

Men också detta under att smärta lindras när den artikuleras till ord

1967, mindre än ett år efter beskedet om diagnosen.

Harald Wollstad försvarar sitt dagboks-skrivande. Han ser det närmast som arbetstera-pi och som ett halmarbete, fast med förde-len att det skräpar ner mindre. Här handlar det om en människa med en kristen överty-gelse som visar sig ha bärkraft. Det är ett un-der, säger han, att en i bakersta trosledet fått finna glädje och mening och kan uppleva sin-nets balans i en situation som objektivt skulle betecknas som svåruthärdlig. Och vidare: detta under att smärta lindras när den artiku-leras till ord.

Jag har fått leva ett rikt liv, säger Harald Wollstad. Sedan återger han ett samtal med professorn, som antagligen är Gösta Birath. "Jag skulle så gärna vilja behålla något av värdighet." Professorn svarar: "Det där är väl mest fråga om prestige, somliga är heroiska inför smärtan och döden, andra inte. Det kan inte räknas till förtjänst eller last."

Cytostatikabehandling påbörjas. Wollstad ligger på allmän sal på Renströmska sjukhu-set och möter där människor som ter sig råa och skrovliga men har hjärtan av guld innan-för ytan. Där är hamnarbetaren som har svor-domar nära till hands och när han hör att med-patienten Wollstad talat med sjukhusprästen spontant utbrister: Fy fan." När de senare skils åt säger han: "Vi ses i himlen, Harald." Han nämner också den beläste skraddaren som gråter och inte kan sova på hela natten när han fått höra om Harald Wollstads diagnos. "Det är så orimligt och orättvist." Det finns en styrka i den ödesgemenskap som kan växa fram på allmän sal.

Man firar jul i familjen och vetskapen om att det är sista gången medan Harald Wollstad är i livet färgar upplevelsen. Två döttrar finns, den äldsta fjorton år, den yngsta tio. Harald Wollstad vet med viss säkerhet att han inte kommer att kunna få uppleva den äldsta dot-terns konfirmation sommaren 1967 och defi-nitivt inte hennes studentexamen. Det gör ont. "Men har vi inte redan haft så mycket fint och roligt tillsammans?"

I mitten av juli kan han skriva "I dag ännu en festdag" som kommentar till den kammarmusik han fått lyssna till genom Pro Arte Antiqua från Prag som spelar för honom i hemmet. Några dagar senare sjunger Göte-borgs kammarkör för honom. "Trösta dig hjärta, när sådan sång kan stiga ur jordens grottor."

Sedan säger dagboken inte mycket mera. De senare anteckningarna gör hustrun på hans diktamen. Den sista som publiceras är från den 6 augusti och handlar om nattvardsfirande i sjukrummet kort tid före döden.

Var detta en god död? Förgyller Harald Wollstad sina sista månader? Undanhåller han oss sina tvivel och sitt uppror? Jag vet inte. Det som publicerats klingar i varje fall äkta. När jag undervisade på sjuksköterskeskolor i Stockholm under 1970-talet saknades alltid Wollstads bok i skolornas bibliotek. Den var antingen utlånad eller också hade låntagaren valt att behålla den. Man anskaffade ständigt nya som försvann. Det hade varit något att få berätta för författaren som undrade om det han skrev var värt att publicera.

Den goda döden

Är den goda döden ett begrepp som det är rimligt att använda.? För vem är den god i så fall? Plötslig och oväntad död, utan smärtor och utdraget lidande för den det gäller, kan te

sig som en god död. För dem som blir lämnade kvar återstår för de flesta en långvarig och djup sorg. Att behöva dö från minderåriga barn är en särskilt bitter smärta för den som har tid på sig att ta in den verkligheten. Barnet som mister en förälder ser knappast förlusten som en god död. Kan den goda döden vara att dö förberedd? Somliga säger sig vilja dö förberedda, men när sjukdom drabbar och därmed kanske svärbemästrade smärtor orkar man kanske inte med de förberedelser man tänkt sig. Är det möjligen en fråga om att dö i tid utan alltför lång och plågsam väntan för de närstående?

Vad menar vi då med en god död? Att dö i rätt tid? Att dö utan fruktan? Utan smärtor? Att dö en vacker död? Att inte behöva dö ensam? Att inte behöva dö med fel människor i sin närhet? Att vara försonad med sitt öde? Att känna att det liv man levtt duger? Att förtrösta på en god makt? Att våga falla som ett löv om hösten? Att ha gjort så gott man har kunnat? Att veta sig vara älskad? Eller kanske allt detta? Är själva tanken på en god död en önskedröm och ett slags resignation? Kan det vara så att vi behöver se vackra dödar som tröst för vår egen rädsla?

Jag har haft förmånen att få sitta hos en del människor när de dött. Det har inte alltid varit lätt, inte för den som var på väg att dö och inte heller för mig som suttit där. Ändå sker detta märkliga att mötet med döden berikar. Det är något vida mera än tillfredsställelsen att själv få leva vidare en tid till. Det är något svårgripbart i upplevelsen av dödens högtidlighet och majestät. Man kan vara hjälplös och utlämnad och ändå få del av något oerhört värdefullt, ett slags nåd.

Man talar om tro som bär. Det lär vara så att människor med en väl integrerad tro och övertygade ateister lättare än de flesta kan

möta döden. De flesta befinner sig någonstans mitt emellan, är osäkra, tvivlande, vet inte. En bärande tro, vad är det egentligen? För människor med en religiös övertygelse, kristen, judisk, muslimsk eller med något annat förtecken, handlar det mera om den man tror på än om den egna trons eventuella styrka. Så ser det ut för Kristina från Duvemåla och för Harald Wollstad. Bilderna av deras död är vackrare än bilderna av Ivan Iljitj och Simone de Beauvoirs mors död. Jag tror att det kan vara förledande. Var inte deras död lika god som några andras? Den passade ju till deras liv. En god död är inte med nödvändighet vacker. Finns det kanske ett samband mellan hur livet varit och hur döden blir, åtminstone för dem som får lite tid på sig före döden?

När rabbi Susja från Hannipol låg för döden samlades hans lärjungar kring hans dödsbädd för att kunna uppsnappa något av den berömda mannens visdomsord. Då säger rabbi Susja: När jag står inför den Allsmäktige kommer man inte att fråga mig "Varför var du inte Moses?" eller "Varför var du inte Elias?" Man kommer att fråga mig: "Varför var du inte Susja?"

Är det inte detta som det handlar om? Hur ens livssyn har varit och hur man kan försonas med sitt öde? Den människa som under sitt liv varit den hon haft förutsättningar att vara kan dö en god död, oavsett omständigheterna kring hennes död. Att få dö älskad är en nåd att stilla bedja om. Att veta att någon sörjer en när man är borta är en tillgång. Det är verkligen ingen tillfällighet att det är kärleken och döden som vi helst och oftast skriver om.

Den människa som under sitt liv varit den hon haft förutsättningar att vara kan dö en god död, oavsett omständigheterna kring hennes död
